

सोबती श्वान

आपल्याकडे एक भारुड आहे-

चला बाबा, चला दादा लग्नाला चला

पोर बांधा खांबाला

कुत्रा घ्या काखोटीला,

लग्नाला चला, चला दादा चला बाबा लग्नाला चला।

सोबती श्वान म्हणजे काय याचे संतांनी केलेले हे टोकाचे चित्रण. परक्यांच्या दृष्टीने जो माणूस श्वान पाळतो त्याच्याकरिता समाजातील सर्व अग्रक्रम बदललेले असतात. सर्वात प्रिय व्यक्तीचे, लाडक्या मुलांचे स्थानही हा श्वान घेत असतो. एकटेपणा काय असतो याचा अनुभव शत्रूलाही घ्यावा लागू नये. दुसऱ्या महायुद्धानंतर इंग्लंडमध्ये अनेक कुटुंबे उद्ध्वस्त झाली. त्यातील बरीच सैनिकांची होती. लढायला म्हणून गेले, खांद्याला खांदा लावून लढताना जिवश्व कंठश्व मित्र लाभले. घरी आई, वडील बायको, मुले वाट बघत असतील या आशेवर रणांगणावरचे जीवन ते जगत होते.

युद्ध संपले अन् श्वान बाजारात उलाढालींना वेग आला. आपले म्हणावे असे कोणी उरले नाही आणि जे उरले होते त्यांनी स्वतःचे जीवन स्वतंत्रपणे जगायला सुरुवात केली होती. अशा परिस्थितीत श्वानाला पर्याय नव्हता. आपली गरज संपली आहे हे लक्षात आल्यामुळे कालपर्यंत आपण कोणासाठी तरी कार्यरत राहिले पाहिजे असे वाटणाऱ्यांना आज आपली अडगळ होते आहे हे जाणवू लागले अन् जीवन नकोसे झाले. कालपर्यंत स्वाभिमानाने छाती फुगवून जगणारे एकदम खालच्या मानेने वावरू लागले. यातले काही मनोरुग्ण झाले, तर अनेकांना प्रत्यक्षात शारीरिक व्याधी जडल्या. यावर खात्रीचा उपाय होता श्वान पाळणे.

आता युद्धे नाहीत, तरीही आज समाजात अनेक अशा व्यक्ती असतात की ज्या एकलेपणाने पछाडलेल्या असतात. आपले सर्व सभोवताली असताना देखील अशा व्यक्ती स्वतःला एकाकी समजू लागतात. हे सर्वांच्या लक्षात येतेच असे नाही, पण प्रत्येक माणसाच्या जीवनात असे एखादे पर्व येतेच की जेव्हा स्वतःच्या कुटुंबात असतानाही एकटेपण येते. नुसता एकटेपणाच नाही, तर काही हवे हवेसे वाटणारे नातेसंबंध जसे आई-वडील, मुलगा-माता, बहीण-भाऊ सर्वांना हवे असतात व त्या वेगवेगळ्या नात्यांची अपूर्णता श्वान पूर्ण करू शकतो. आपल्यावर आता कोणी अवलंबून नाही, घरी कधी येऊ त्याची कोणी वाट पाहत नाही, ज्याच्यासाठी घरी परतावे असे कोणी राहिलेले नाही, सर्व जण स्वार्थी, आपापले जीवन जगत आहेत असा स्वतःचा समज होऊन माणसे एकाकी बनतात. अशा एकाकीपणावर सोबती श्वान हे एक चांगले उत्तर आहे. येथे लक्षात घेण्याची महत्वाची गोष्ट म्हणजे श्वानाचा आकार महत्वाचा नसतो, तर त्याची वागणूक ही जास्त महत्वाची असते. श्वान आकाराने छोटा असो, वा मोठा, तो कसा वागतो, यावर तो पालकाच्या अपेक्षा किती पूर्ण करू शकतो, ते अवलंबून असते.

श्वान पाळायला नव्याने सुरुवात करणारे लोक दोन तीन प्रकारचे असतात. अनेक वेळा त्यांना कसा श्वान हवा आहे ते कळत नाही. आता काळ बदलला आहे, गुन्हेगारी वाढली आहे, घरातली माणसे कामानिमित्त बाहेर असतात, एखादीच व्यक्ती घरात एकटी असते. त्यांच्यासाठी एखादा चांगला पण ती व्यक्ती ज्याला आवरू शकेल असा श्वान लोकांना हवा असतो. सोबती श्वान निवडताना सर्वात मोठा प्रश्न असतो तो म्हणजे त्या माणसाला आवरता येईल असा श्वान हवा असणे. म्हणजे शारीरिक ताकदीने हवे तेव्हा ओढून धरता येईल किंवा गरज पडली तर उचलून ठेवता येईल, म्हणजे कुत्रा घ्या खाकोटीला असे करता येईल इतपत ताकदीचा श्वान हवा असतो.

भारतीय पोलीस खात्यात श्वान निवडताना हा श्वानाच्या ताकदीचा मुद्दा लक्षात घेतला जातो. अमेरिकेतला पोलीस शिपाई आणि भारतातला पोलीस शिपाई यांच्या शारीरिक ताकदीत फरक असतो. अमेरिकेतील शिपाई धिप्पाड व अधिक शक्तिमान असतात. त्यांच्यासाठी वापरायचे श्वान देखील मोठ्ठाड असतात. वाइमीनिर ही जात त्यांच्यासाठी वापरली जाते. वाइमीनिर हा अल्सेशियनसारखा आज्ञेत राहणारा व डॉबरमनसारखा तुळतुळीत केसांचा व डॉबरमनपेक्षा थोडा मोठा कुत्रा कामाला उत्कृष्ट. पण माग काढताना हाताळणाऱ्याला ओढत नेईल. भारतीय शिपायांच्या ताकदीला तो भारी पडेल म्हणून हा कुत्रा आपल्याकडे चालणार नाही असे पोलिसी श्वानतज्ज्ञांचे अनुमान खरे ठरते. म्हणून वाइमीनिर भारतात घेतला गेलेला नाही.

सोबती श्वानाचे सर्वोत्तम उदाहरण परदेशांत वापरले जाणारे आंधळ्यांचे वाटाडे म्हणून काम करणाऱ्या श्वानात आढळते. वाटाडे श्वान म्हणून जे श्वान निवडले जातात त्यांच्या चाचण्या अनुभवी प्रशिक्षक घेतात. पहिली चाचणी ही पिलू चार पाच आठवड्यांचे झाले व थोडा बळाचा वापर सहन करू लागले की घेतली जाते. परीक्षक अनुभवी असले तरी प्रत्यक्ष चाचणी मात्र पिलाची नेहमी देखभाल करणारी व्यक्तीच घेते कारण त्या पिलाचा त्या माणसावर विश्वास असावा लागतो.

या पहिल्या चाचणीत श्वानाची हुषारी, बुद्धिमत्ता व अप्रिय अनुभव आल्यावर देखील मालकावरील निष्ठा न ढासळणे या दोन गोष्टी खोक्याच्या परीक्षेवरून ठरविल्या जातात. पिलाच्या उंचीच्या दीडपट उंचीचा एक खोका / ठोकळा घेऊन पिलाला उचलून त्या खोक्यावर ठेवले जाते. या खोक्याची लांबी रुंदी पिलाच्या लांबीच्या दुप्पट असते. खोक्याच्या कडेपर्यंत येऊन पुढे खोल खड्डा आहे याची समज हुषार पिलाला येते. काही मट्टु पिले हा अंदाज न घेताच पुढे पाय टाकतात व खाली पडतात. हुषार पिलांना उंचीवरून पडल्यास काय होईल याचा अनुभव नसल्याने ती धावतात व कुई कुई करून नेहमीच्या माणसाकडे पाहून मदत मागतात. या वेळेस त्या माणसाने पिलाला चुचकारून ये ये म्हणून बोलवायचे असते. त्या पिलाला उडी मारण्याचा अनुभव नसतो. ते बहुधा खाली पडतेच. जमीनीवर पडल्यावर ते पिलू मालकाकडे आले पाहिजे. ताबडतोब त्या पिलाला पुन्हा त्याच खोक्यावर ठेवले जाते. दोन तीन वेळा लागोपाठ ही चाचणी घेतात.

उडी मारण्याचे कसब ते पिलू किती लवकर शिकते व सफाईने उडी मारते हे त्याच्या बुद्धिमत्तेची पातळी दाखविते. पिलू नुसते हुषार असून चालत नाही, तर त्याचा मालकावर अतूट विश्वास हवा. अनेक हुषार पिले खोक्यावरून उडी मारून मालकापासून नको ती कटकट म्हणून दूर पळून जातात. वाटाड्या म्हणून काम करणाऱ्या श्वानाचा आपल्या माणसांची सोबत न सोडण्याचा निर्धार हवा. खोक्यावरून उडी मारून झाल्यावर ते पिलू मालकाकडेच यायला हवे.

पिलांची एका दोन आठवड्यांच्या अंतरानेही खोक्यावरून उडी मारण्याची चाचणी पुन्हा घेतली जाते. यावेळी अर्थातच पिलाच्या उंचीप्रमाणे खोक्याची उंची वाढवावी लागते. ही खोक्याची चाचणी केव्हा सुरू करायची आणि पुन्हा थोपवायची याच्या वेळा अनुभवी प्रशिक्षक ठरवितो. पिलाची शारीरिक व मानसिक ताकत लक्षात घेऊन ते ठरवावे लागते. या पहिल्या चाचणीत उत्तीर्ण झालेल्या पिलांना त्यानंतर वाढविणाऱ्यांच्या घरी पाहुणे म्हणून पाठविले जाते. वाटाड्या श्वानांना माणसांच्या सोबतीत राहायचे असते. म्हणून लवकरात लवकर त्यांना इतर पिलांपासून, श्वानांपासून वेगळे करावे लागते.

हे श्वान जेथे पाहुणे म्हणून जाणार त्या घरात लहान मुले असणे आवश्यक असते. त्या घरातले आईवडील समजुतदार, शांत व पिलांशी प्रेमाने वागणारे असावेत. पिलांशी बोलणे, खेळणे, त्यांचे खाणे पिणे, फिरविणे वेळच्या वेळी करण्याची जबाबदारी त्यांना उचलायची असते. ते पिलू वयाच्या चार पाच महिन्यांपासून या घरात राहते. अनुभवी प्रशिक्षक दर पंधरा दिवस, महिन्याकाठी येऊन पिलू कसे वागते याबद्दल चर्चा करतो व योग्य ते मार्गदर्शन देखील करतो. पिलाचीही स्थिती अत्यंत संवेदनशील असते. मालक व सवंगडी, मुले यांच्याबरोबर तो कसा वागतो आणि मुख्य म्हणजे तो आपल्या षड्रिपूंवर ताबा ठेवू शकतो की नाही हे या वेळात बारकाईने बघितले जाते.

षड्रिपू म्हणजे भय, राग, लोभ, मद, मोह, मत्सर. सर्वच श्वानांत माणसांप्रमाणेच हे षड्रिपू असतात. पण एखादे मूल जसे भयापासून दूर जाण्यासाठी आईच्या कुशीत शिरते तसे दीड ते चार महिन्यांचे पिलू भयभीत होऊन आपल्या माणसाच्या जवळ जाते, आपल्या माणसाबरोबर राहणे पसंत करते की स्वतःचा जीव वाचविण्यासाठी दूर आडोश्याला पळते ही महत्त्वाची कसोटी यावेळी असते. कठिण समयी माणसाजवळ राहाणे ही वाटाड्या श्वानांची सहज प्रवृत्ती असायला हवी. ही सवय लावता येत नाही, तो स्वभावच हवा. त्या स्वभावाला खत पाणी घालून तो वाढविणे हे पाहुणा स्वीकारणाऱ्या

कुटुंबाचे काम असते. या कामात त्यांचा अनुभवी सल्लागार त्यांना मदत करतो. भय आणि राग काबूत ठेवण्याची प्रवृत्ती आणि लोभावणाऱ्या, मोह पाडणाऱ्या गोष्टींपासून सोबत करावयाच्या माणसाला आवडत नाही म्हणून दूर राहण्याची तयारी नसेल तर पिलू नापास करून बाजूला टाकले जाते.

एक गोष्ट लक्षात ठेवली पाहिजे की वाटाड्या श्वान म्हणून काम करणाऱ्या कुत्र्यांना खच्ची केलेले असते. आपल्याकडे कामाचे बैल जसे खच्ची करतात, तसे वाटाडे श्वानही खच्ची केलेले असतात. खच्चीकरण नराचेच नाही, तर माद्यांचेही केले जाते. नरांचे खच्चीकरण तसे कमी धोक्याचे असते, कारण नराचे पू बीजांडकोश शरीराच्या बाहेर, कातडीच्या पातळ पिशवीत असतात. या पातळ पिशवीला नुसत्या दाढी करायच्या ब्लेडने काप देऊन पूबीजांडकोश बाहेर काढून पूबीजवाहक नलिका काढून नराचे खच्चीकरण करणारे गावाकडेच धनगर मी पाहिलेले आहेत. माद्यांचे खच्चीकरण मात्र त्या मानाने खूपच अवघड असते, कारण स्त्रीबीजांडकोश मादीच्या पोटात असतात. ते काढण्यासाठी पोट फाडावे व नंतर शिवावे लागते. ही प्रक्रिया जनावरांच्या प्रशिक्षित डॉक्टरांकडूनच करून घ्यावी लागते.

बैलांचे खच्चीकरण बैल कामाला जुंपण्याइतका मोठा, शक्तिशाली झाला की केली जाते, पणे श्वानांत मात्र श्वान शरीराने मोठा होईलखोवर वाट बघितली जात नाही. खास करून नरांत मीलनाची ओढ निर्माण होण्याच्या आधीच म्हणजे पिलू अडीच तीन महिन्यांचे, फार तर चार महिन्यांचे असतानाच त्याचे पू बीजांड कोष काढून टाकले की त्या अंडातून पाझरणाऱ्या रसांचे परिणाम जाणविण्याच्या आधीच म्हणजे श्वानांची पौगंडावस्था येण्याच्या आधीच रस पाझरवून ही क्रिया केल्याने नराला आवश्यक ते मानसिक व शारीरिक बदल होणे सुरुच होत नाही व त्यामुळे वयात आल्यामुळे निर्माण होणाऱ्या लोभ, मोह, मद, मत्सर या चारही रिपूंवर वेळीच नियंत्रण येते. वाटाडे श्वान म्हणून काम करणाऱ्या माद्यांचे देखील खच्चीकरण त्यांचे प्रशिक्षण सुरु करण्याच्या आधीच केले जाते. लैंगिक भुकेपायी निर्माण होणारे मद, मोह, मत्सर आणि लोभ यांवर खच्चीकरण हा उपाय असतो. पण त्यासाठी हे खच्चीकरण श्वानाच्या पौगंडावस्थेच्या सुरुवातीलाच करायला हवे. पौगंडावस्था ओलांडून तारुण्यात प्रवेश केल्यानंतर खच्चीकरण केले तरी झालेले मानसिक बदल काढून टाकता येत नाहीत, कारण ती एक सवय जडून जाते. श्वानाला एकदा सवय जडली की ती काढणे जवळ जवळ अशक्य असते. म्हणूनच तर आपल्याकडे म्हण पडली आहे, कुत्र्याचे शेषूट वाकडे ते वाकडेच.

सोबती श्वानाच्या मालकाला जाचक होणाऱ्या दोन तीन सवयी असतात, त्या लैंगिक प्रवृत्ती नाही, तर श्वान प्रवृत्ती असतात. त्या प्रवृत्ती दिसल्याबरोबर थांबविल्या गेल्या तर ठीक- भाजून तयार झालेल्या मडक्याचे काठ वळविता येत नाहीत हे जितके खरे, तितकेच श्वानाला त्या प्रवृत्तीची सवय झाली की ती काढणे अशक्य असते.

दोस्ती दाखविण्यासाठी आपले पुढचे पाय मालकाच्या किंवा इतर व्यक्तीच्या अंगावर ठेवणे, चिखलांत बागडणे, पाण्यात पोहणे, पक्षी, कोंबड्या, कम्बुतरे किंवा बकऱ्या, वासरे इ. प्राणी मारणे, मांजरांचा आणि बाजूने जाणाऱ्या वाहनांचा पाठलाग करणे तसेच इतर श्वानांशी मारामारी करणे, परक्या माणसांना आणि मुलाबाळांना चावणे या त्या जाचक ठरणाऱ्या श्वान प्रवृत्ती आहेत. एखाद्या गोष्टीची सवय कशी लागते ते नीट समजावून घेऊ, म्हणजे त्या कशा टाळायच्या याचा विचार करता येईल. सवय लागणे याचा अर्थ विचार न करता ती क्रिया घडणे. सोबती श्वानाला लागू शकणारी सर्वात त्रासदायक सवय म्हणजे त्याला न आवडणाऱ्या माणसाला चावणे. ही विशेषतः शिकारी श्वानांची प्रवृत्ती आहे. भुंकणे, गुरगुरणे या चावा घेण्याच्या आधीच्या क्रिया शिकारी श्वानांत दबल्या गेलेल्या असतात. धनगरी श्वानांत या क्रिया उफाळून येतात. धनगरी श्वान आधी नजरेने दरडावून परक्यांना दूर ठेवतो. त्यासाठी त्याच्या नजरेत राग दिसतो, तर सावजाचा वेध लागताच शिकारी श्वानाला झालेला आनंद त्याच्या नजरेत दिसतो. हा त्याचा आनंद नजरेत दिसतो, तसाच त्याच्या शेषूटीच्या टोकांत दिसतो. त्याची शेषूट मुळापासून ताठ होऊन वरच्या बाजूला जाते आणि त्याचे टोक तेवढे हलू लागते.

आकृती

सावज मिळताच शेषूटीचे टोक हलविण्यामागची शिकारी श्वानाची प्रवृत्ती आपण समजावून घेऊ. श्वान हा तसा गवताळ प्रदेशातील प्राणी. सभोवतालचे गवत एवढे वाढलेले असते की त्यात श्वान दिसतच नाही. अशावेळी शेषूटीचे टोक शेषूटी ताठ करून वर उचलले की ते तरी गवताच्या वर जाईल व पाठीमागून येणाऱ्या इतर श्वानांना त्याच्या टोकाची हालचाल

दिसून पुढचा श्वान कोठे जात आहे ते कळेल, एवढ्याचसाठी या श्वानाची शेपूट पाठीवर उंच जाऊन त्याचे फक्त टोकच हलते.

शिकारी श्वानाला सावज दिसल्यावर हलणारे शेपूट आणि आपला माणूस किंवा इतर ज्येष्ठ श्वान भेटल्यावर होणारा आनंद दाखविण्यासाठी शेपूटच नाही, तर ढुंगणही हलविण्यामागची स्वाभाविक प्रवृत्तीही वेगळ्याच कारणापोटी निर्माण झालेली असते. प्रत्येक श्वानाच्या गुदद्वाराजवळ त्याचा खतःचा वास निर्माण करणाऱ्या ग्रंथी असतात. या ग्रंथीतून पाझरणारे रस त्याच्या विष्टेला त्याचा खतःचा असा वेगळा वास देत असतात. आपली हद्द इतरांना समजावी म्हणून श्वान खतःची विष्टा साधारण उंच भागावर किंवा उंचवट्याजवळ करून ठेवतो. तेथे येणारे इतर श्वान जेव्हा ती हुंगतात, तेव्हा आपण कोणाच्या क्षेत्रात आहोत ते त्यांना कळते.

एकादा श्वान जेव्हा आपली शेपूट जमीनीला समांतर आडवी हलवितो व त्याच वेळी ढुंगणही हलवितो, त्यावेळी गुदद्वाराजवळ असलेल्या या खतःचा वेगळा वास निर्माण करणाऱ्या ग्रंथींवरून येणारी हवा इकडे-तिकडे पसरविली जाते. खास करून समोर हा वास जावा म्हणून असे श्वान आडवेआडवे होत ढुंगण व शेपूट हलवितात. त्यामुळे गुदद्वारातून येणारा वास पंख्याने पसरावा तसा शेपटीच्या हालचालीने समोर त्याच्या शेपटी, हलविण्याने पोहोचतो व समोरच्याला अरे, हा तर आपलाच आहे हे लक्षात येते.

शेपटीचे टोक किंवा बुडापासून शेपूट हलविण्याच्या या प्रक्रिया तुमच्या लक्षात आल्या पाहिजेत, कारण प्रत्येक वेळी श्वानाच्या शेपटीची हालचाल पूर्ण आवेगाने होतेच असे नाही. त्याचा राग, लोभ इतरांच्या लक्षात येऊ नये, इतरांना आश्चर्यचकित करावे अशी इच्छा प्रबळ असेल तेव्हा शेपटीच्या हालचाली खूपच कमी प्रमाणात होतात. आपल्या श्वानाच्या मनात काय आहे हे त्याच्या शेपूट हलविण्याच्या किंवा कानाच्या हालचालींतूनही तुमच्या लक्षात येऊ शकते. परका येत असेल तर त्याची नेमकी चाहूल घेण्यासाठी त्याचे दोन्ही कान ताठ होतात व हा आपलाच नाही हे लक्षात येताच प्रत्यक्ष हल्ला करण्याआधी त्याचे कान मानेकडे मागे झुकतात. ज्याची चाहूल लागते, तो आपलाच आहे हे कळल्यावर देखील त्याचे कान मानेकडे मागे झुकतात. आधी शेपूट व मग कान किंवा आधी कान आणि नंतर शेपूट यांच्या हालचालींतून आपला श्वान परक्याचे स्वागत करणार आहे की त्याचा चावा घेणार आहे हे तुमच्या लक्षात येईल व त्याप्रमाणे पवित्रा घेऊन श्वानाला प्रोत्साहित किंवा निरुत्साहित करून वेळीच त्याच्या क्रिया तुम्हाला हव्या तशा करून घेता येतील. प्रत्येक क्रिया घडताना आपल्यासारखाच श्वानाच्या देखील मनात विचार येतो. मनात विचार आल्याबरोबर त्याचे स्नायू आवश्यकतेनुसार ताठरतात वा सैल पडतात. आपल्याला हालचाल दिसते ती स्नायूंच्या ताठ किंवा सैल होण्यामुळे.

विचार व क्रिया यामध्ये लागणारा वेळ हा प्रत्येक श्वानांत वेगवेगळा असला तरी सरावाने तो कमी कमी होत जातो आणि एखाद्या गोष्टीची सवय लागते तेव्हा खतः श्वानाला कळण्याआधीच, आपल्या विचारांची जाणीव होण्याआधीच ती क्रिया घडू लागते. चावण्याची सवय लागलेल्या श्वानात देखील असेच घडते. आपण काय करतो आहोत हे कळण्याआधीच त्या श्वानाने चावा घेतलेला असतो. मालकाने योग्य वेळीच थोपविले नाही, तर परक्याचा चावा घेतल्यानंतर मालकाची प्रतिक्रिया होते- मालकाला अपराध्यासारखे होते. तो श्वान नकोसा होतो. या सर्वाची जाणीव त्या श्वानाला चावा घेऊन झाल्यानंतर होते व तो श्वान बहुधा मालकापासून दूर जातो. हातून चूक झाल्यानंतर आपण जसे मनापासून सॉरी म्हणतो, त्यावेळी आपले जसे भाव असतात, तसेच भाव त्या श्वानाच्या तोंडावर उमटतात. पण त्यांचा परिणाम नंतर मात्र टिकत नाही. एखाद्या दारुड्याची पावले ठराविक वेळी गुच्याकडे वळू लागतात, तसेच त्या श्वानाचेही होते. नको वाटणारी एखादी व्यक्ती त्याच्या जवळपास आली आणि मालकाने योग्य वेळी थोपवले नाही तर त्याच्याकडून चावा घेण्याची क्रिया होण्याची दाट शक्यता असते.

चावा घेण्याची सवय का व कशी लागते, ती सवय लागू नये म्हणून काय करता येईल आणि सवय लागली असेल तर ती कशी काढता येईल याचा विचार आता आपण करू. सोबती श्वानातच ही चावा घेण्याची सवय लागण्याची शक्यता जास्त असते. याचे मुख्य कारण म्हणजे श्वानाला इतरांबद्दल वाटणारा द्वेषभाव. परक्याविषयीची भीती. श्वान ज्याचा सोबती असतो, त्या माणसाला सतत संरक्षण देणे हे तो श्वान त्याचे पहिले कर्तव्य समजतो, त्या माणसाच्या जवळपास जरी दुसरा कोणी फिरकला तरी त्याला ते आवडत नाही.

तो श्वान जर धनगरी प्रवृत्तीचा असेल तर वेळीच गुरगुरून परका आणि मालक यांच्यामध्ये जाऊन तो त्या परक्याला दूर ठेवण्याचा प्रयत्न करतो. श्वान बांधलेला असेल तर भुंकून आपली नापसंती दाखवितो व तेवढ्यावर भागले नाही तर परक्यावर हल्ला करतो. धनगरी श्वानाची चावा घेण्याची पध्दत सरकता वार केल्यासारखी कपडे - कातडी फाडणारी असते. शिकारी श्वान मात्र कोणतीही पूर्व सूचना न देता एकदम धरतोच. शिकारी श्वानाचे दात कपड्यामधून- कातडीमधून मासांत थेट जातात. त्यामुळे शिकारी श्वानाचा चावा हा धनगरी श्वानाच्या चाव्यापेक्षा जास्त धोकादायक असतो.

शहरामधून सोबती श्वान निवडताना साधारणतः छोट्या शरीराचे खेळणीवजा जातीतील श्वान निवडले जातात. श्रीमंत लोकांत चिहुआहुआ व पोमेरियन किंवा मिनिएचर पिश्ररसारख्या जातींतले श्वान निवडतात. त्यांच्या पिलांची संख्या कमी व मागणी जास्त असल्याने भरमसाठ भाव असलेले श्वान घेतले जातात. ज्यांची सांपत्तिक स्थिती बेताची असते, ते पोमेरियनसारखे दिसणारे सिमाइड जातीचे श्वान घेतात किंवा हाऊस स्प्रॅनियल अथवा पूडल यांची निवड केली जाते. अगदी गावठी, रक्यावर फिरणाऱ्या मोकाट पिलाबद्दल किंवा रक्यावरून उचलून आणलेल्या पिलाबद्दलही प्रेम वाटून ते सोबती श्वान म्हणून मालकाच्या हृदयात स्थान पटकावते.

चावा घेण्याची सवय असण्याचे प्रमाण हे आकाराने छोट्या श्वानांत जास्त प्रमाणात आढळण्याची शक्यता असते कारण हे श्वान आकाराने छोटे व खेळणीवजा, गोंडस दिसत असले तरी प्रवृत्तीने ते श्वान धनगरी, शिकारी वा स्थानांकित पण पूर्व प्रवृत्ती असलेले श्वान असतात.

एखाद्या मोठ्या ग्रेट डेन, डॉबरमन किंवा अल्सेशियनसमोर जायला परका त्याच्या आकाराला पाहूनच घाबरून त्या श्वानापासून चार हात दूरच राहातो, पण छोट्या आकाराच्या श्वानाचा दबदबा निर्माण होत नाही व परके व त्याची बंडखोर लहान मुले देखील छोटेखानी श्वानांच्या जवळ पटकन जातात. परक्याने असे जवळ आलेले त्या श्वानांना आवडत नाही. ते खूप जवळ आलेल्या परक्याला स्वसंरक्षणार्थ चावतात.

काही बंडखोर लहान मुलांना श्वानांच्या पिलांना त्रास देण्यात मजा वाटते. स्वतःची ताकद दाखविण्यासाठी गच्च आवळ, कान किंवा शेपूट ओढ, पिरगळ किंवा पिलांना चिमटे घे असे प्रकार काही लहान मुले करतात. असे झाले तर आले अंगावर म्हणून घेतले शिंगावर केल्यासारखे स्वतःला सोडवून घेण्यासाठी श्वान चावा घेण्याची शक्यता असते आणि चावा घेतल्यावर मुले रडू, ओरडू लागतात हे लक्षात आल्यामुळे व अशा प्रसंगी सोबतच मुलांच्या पालकांचा किंवा परक्या, सभोवती असलेल्या इतर माणसांचा गोंधळ उडेल त्याची मजा श्वानाला वाटून श्वान गंमत करण्याकरिता, त्यातून मिळणारा आनंद घेण्याकरिता चावा घेऊ लागतात.

चावा घेण्याच्या सवयीमागे त्यातून मिळणारा आनंद, मानसिक उत्तेजन हेच मुख्य कारण असते. आपल्या श्वानाची चावा घेण्याचीच नाही, तर इतर कोणतीही घातक सवय काढून टाकण्यासाठी जी क्रिया करण्यापासून त्या श्वानाला उत्तेजन मिळते, ते मिळू देऊ नये. प्रोत्साहन मिळाल्यानेच तो ते करित असतो, ते लक्षात घेऊन त्या क्रियेचा परिणाम त्याला आनंददायी न ठरता दुःखदायी ठरेल असा उपाय आपल्याला योजला पाहिजे.

आपल्या श्वानासाठी उत्तेजक व प्रलोभनकारी काय ठरते हे बघणे ही या बाबतीतील आपली पहिली पायरी असते. बहुतेक श्वानांसाठी धन्याला - त्याच्या मालकाला झालेला आनंद हे सर्वात मोठे प्रलोभन असते. त्याबरोबर पाठीवर शाबासकी देणारा हात पडला तर त्याच्या अंगावर मूठभर मासच चढते. त्या खालोखाल गटातील इतरांना झालेला आनंद हे प्रलोभन असते. तर काही अपवादात्मक श्वानांसाठी अवतीभोवतीच्या लोकांना झालेला आनंद, वाहवा ,बहोत खूब असे अनोळखींनी काढलेले उद्गार आणि टाळ्यांचा कडकडाट हे प्रलोभन ठरू शकते. व्यसनी, दारुड्याला नशा उतरविताना जसा त्रास होतो, ज्याला हँगओव्हर असे म्हणतात, तसा त्रास जर नशा केल्याबरोबर नशा न चढताच होऊ लागला तर तो नशा चढविणारी क्रिया करणारच नाही. दारुड्या माणसाचे हे उदाहरण केवळ विषय स्पष्ट व्हावा म्हणून दिले. हा माझ्या अभ्यासाचा विषय नाही. श्वान हा माझ्या अभ्यासाचा विषय आहे. श्वानांना सवय लागण्यात उत्तेजन, प्रलोभन कोणते ते निरीक्षणाने ठरविले की नेमका त्याच्या विरुद्ध प्रतिसाद हा श्वानाची नकोशी सवय काढून टाकण्याचा हमखास उपाय होतो.

श्वानाने विशिष्ट क्रिया केल्यानंतर त्या क्रियेचा तुमच्यावर झालेला परिणाम किंवा घरातील इतर व्यक्तींचा अथवा सभोवतालच्या व्यक्तींचा प्रतिसाद श्वान बघतोच आणि म्हणूनच श्वानाने करू नये अशी क्रिया केल्याचे तुमच्या लक्षात आले की तुम्हाला आनंद न होता दुःख व्हायला पाहिजे. कौतुक न वाटता राग यावयाला हवा. तुमच्या मनात हे भाव खरे खरे उत्पन्न झाले पाहिजेत कारण राग आल्याचे नाटक करून तुम्ही श्वानाला फसवू शकत नाही. तुमच्या मनात आलेले भाव, त्यानंतर तुमच्या चेहऱ्यावर उमटलेले त्या विचारांचे प्रतिबिंब आणि तुमची एकंदर उभे राहण्याची, खांदे उचलून धरण्याची व कमरेतून वाकण्याची, गुडघे ताठ अथवा वाकलेले ठेवण्याची ढब आणि हाताच्या बोटांची, मुठी आवळण्याची अथवा चुटक्या वाजवून बोटे नाचविण्याची हालचाल तुमच्या आधीच त्या श्वानाला तुमच्या मनातील खरे भाव कळवते.

बऱ्याचदा तुमच्या मनातील हेतू व तुमची प्रत्यक्ष कृती यांत अंतर असते. कृती करण्यामागे हेतू वेगळा असला तरी समोरच्यावर होणारा परिणाम हा कृतीचा होत असतो. मराठीतील शिकार कथा लेखक व्यंकटेश माडगूळकर यांनी एका ठिकाणी लिहिलेला त्यांचा अनुभव या दृष्टीने अभ्यासण्यासारखा आहे. पाणवठ्यावर आलेल्या प्राण्यांची शिकार करण्यासाठी माडगूळकर एका संध्याकाळी मुद्दाम केलेल्या आडोशाला जाऊन बसले होते. त्यांचे बसणे पाणवठ्याजवळच्या झाडावर बसलेला एक कावळा न्याहाळत होता. पाण्याच्या काठावर आलेल्या प्राण्याला दिसणार नाही असा आडोसा निर्माण केलेला असला तरी झाडावर बसलेल्या कावळ्याला तो आडोसा आणि त्याच्या आत बसलेले माडगूळकर स्पष्ट दिसत होते.

तिन्ही सांजा उलटताना कातर लेळी होणाऱ्या धूसर वातावरणात बंदुकीचा पल्ला(रेंज) नीट करता येणार नाही हे माहीत असल्याने चांगला उजेड असतानाच त्यांनी आपली नजर बंदुकीच्या माशीवर केंद्रित केली. पल्ला बघण्यासाठी त्या कावळ्यावर बंदूक वर करून रोखली. कावळ्यावर बार टाकून कावळा मारण्याचा त्यांचा अजिवात हेतू नव्हता. अशा वेळी आवाज झाला तर एकही जनावर पाणवठ्याकडे फिरकणार नाही हे त्यांना माहीत होते. गोळी झाडण्याची इच्छाही नसताना केवळ नेम धरल्याबरोबर तो कावळा काव काव करत तेथून उडाला आणि माडगूळकरांच्या मागच्या बाजूच्या झाडावर जाऊन बसला. नेम धरण्याची कृती व त्यासाठी करावा लागणारा गोळी झाडण्याचा विचार याचा परिणाम त्या कावळ्यावर झाला. त्यानंतर कोणीही प्राणी त्या पाणवठ्यावर येऊ लागला तरी तो कावळा काव काव करून त्या प्राण्याला सावध करीत असे. असे दोन तीनदा झाल्यावर येथे रात्र घालविण्यात काही अर्थ नाही, हा कावळा जनावरांना पाणवठ्याकडे येऊ देणार नाही हे लक्षात घेऊन माडगूळकर परत फिरले.

कावळा तसा परका. विचारांसोबत कृतीदेखील घडल्यानंतर त्याला माडगूळकरांच्या मनातील विचार समजले. तुमचा श्वान हा तुमचा असतो. तुमची कृती होण्याआधीच त्याला तुमच्या मनातील विचार समजतात. तुमच्या मनातील विचार श्वानाला समजतात, तसे श्वानाच्या मनातील विचार तुम्हाला समजणे सहज नसले तरी प्रयत्नसाध्य असते. भाषा, बोली किंवा खुणांची कोणतीही भाषा न वापरता म्हणजे ज्यांच्याशी बोलायचे ते आपल्या आवाजाच्या टप्प्याबाहेर असले तरी आणि आपण त्यांच्या दृष्टीआड असलो तरी आपण आपल्या दूरच्या व्यक्तीशी संभाषण करू शकतो. निदान आपले विचार त्यांच्यापर्यंत पोहोचवू शकतो. तसेच त्याचे विचार आपल्यापर्यंत येऊन ते आपण जाणू शकतो. या शास्त्राला इंग्रजीत टेलीपथी असे नाव आहे. एक श्वान दुसऱ्या श्वानाशी बोलताना कोणी ऐकल्याचे माझ्या ऐकिवात नाही. पण धनी आणि श्वान यांत मात्र टेलीपथीने भाषा न वापरता विचारांचे आदान प्रदान करता येणे शक्य आहे.

द ग्रेट स्टोरीज ऑफ ऍनिमल्स अँड मेन या रीडर्स डायजेस्टने प्रसिध्द केलेल्या ग्रंथात एका इंग्रज लेखकाने त्याचा या संबंधीचा अनुभव लिहिलेला आहे. तो लिहितो, - मी घरी असताना माझा कुत्रा माझ्या भोवती भोवती आसपासच राहात असे. रात्री अपरात्री मी लेखन करीत असताना हा त्यांच्या खोलीत काहीतरी कुडुम कुडुम आवाज करीत एखादे हाडुक किंवा खेळणे इकडून तिकडे उडवत स्वतःचा स्वतःच खेळत असे. त्याने केलेल्या आवाजाने माझे लक्ष विचलित होऊन मला त्रास होऊ लागला की त्याला आता खेळ थांबवायला सांगावे असे म्हणून प्रत्यक्ष सांगायच्या आधीच शट अप असे मी मनातील मनात म्हणत असे व मागे वळून त्याच्याकडे पाहून शट अप असे शब्द उच्चारत असे. एकदा माझ्या असे लक्षात आले की माझ्या मनात शट अप उच्चारवे असे आल्याबरोबर प्रत्यक्ष शब्द उच्चारण्याआधीच तो शांत होतो व मी मागे वळताच तो त्याच्या नजरेने सॉरी असे मला सांगतो.

आपल्याला आलेला अनुभव खरा आहे का हा आपल्या मनाचा खेळ आहे हे त्याने तपासून बघितले तर खरोखरच टेलीपथी होऊन आपल्या मनातील विचार त्याला समजतात हे त्याच्या लक्षात आले. पुढे खात्री करून घेण्यासाठी त्याने काही प्रयोग केले. त्यातला सर्वोत्तम प्रयोग म्हणजे दूर अंतरावरून कुत्र्याला बोलावणे. लेखक लिहितात-घरापासून सुमारे पाच किलोमीटर अंतरावर असताना मनातल्या मनात मी कम(ये) असा हुकूम सोडत असे आणि काही वेळाने तो श्वान त्यांच्यासमोर हजर होत असे. वेगवेगळ्या वेळी व वेगवेगळ्या दिशेने हा प्रयोग केल्यावर त्यांनी माणूस व श्वान यात विचार पातळीवर संबंध निर्माण करून टेलिपथी वापरून कोणाताही माणूस त्याच्या श्वानाला हुकूम कळवू शकतो असा निष्कर्ष काढला आहे.

ही कथा कपोलकल्पित वाटावी अशी असली तरी ती खरी असावी कारण असाच प्रसंग मी स्वतः दोनदा अनुभवलेला आहे. पुण्याच्या आर्मी जिम्नॅशियममध्ये श्वान प्रदर्शन चालू होते. मुंबईचे श्री जिमी भरुचा हे आज्ञाधारकतेच्या चाचण्यांचे प्रशिक्षक होते. मी त्यांना सहाय्यक म्हणून काम करीत होतो. अहमदनगरमध्ये ब्रिगेडियर धिल्लून त्यांच्या अल्सेशियन मादी श्वानाला ३०-३५ पावलांच्या अंतरावरून आज्ञा देऊन तिच्याकडून काम करवून घेत होते. ब्रिगेडियर साहेबांजवळ जिमी उभे होते आणि क्रिकेटमध्ये लेग अंपायर असतो तसा मी श्वानाजवळ उभा होतो. ब्रिगेडियर साहेबांनी दिलेल्या आज्ञा मला अजिबात ऐकू येत नव्हत्या. मला त्या समजण्याचे कारणही नव्हते. क्रिकेटचा लेग अंपायर जसे यष्टीचीतचे अपील असेल तर खेळाडू क्रीजच्या आत होता की नाही एवढेच पाहतो, तसे श्वान अनावश्यक हालचाली करत नाही ना, एका स्थितीतून दुसऱ्या स्थितीत जाताना आवश्यक तेवढ्याच किमान हालचालीच होत आहे ना हे मी बघत होतो. पाचपैकी शेवटची आज्ञा देऊन झाली आणि प्रेक्षकांनी टाळ्यांचा प्रचंड कडकडाट केला.

‘नो नो, सॉरी’, जिमीने उद्गारलेले शब्द ऐकून सारेच स्मित झाले. ‘साब, गलती मेरी है,’ जिमीशी हस्तांदोलन करता करता ब्रिगेडियर साहेब म्हणाले. त्यानंतर ते हस्तांदोलन करण्यासाठी माझ्याकडे आले. ‘क्या हुआ सरदारजी? मी विचारले. चारही आज्ञा बरोबर देऊन झाल्यावर शेवटची पाचवी आज्ञा बस (सिट) चीच असणार असे गृहीत धरून मी जिमीचे न ऐकताच सिट सांगितले. आज्ञा खरे म्हणजे डाऊनची एकदा झालेली असतानाही दुसऱ्यांदा पुन्हा घायला सांगितली होती.

आपण दिलेल्या आज्ञा मला ऐकू येत नव्हत्या. त्यामुळे आज्ञा दिल्यानंतर किती वेळाने श्वान काय करतो हे मला समजत नव्हते. असे मी म्हणालो. त्यावर मला आज्ञा उच्चारण्याच लागत नाहीत, नुसती क्रिया करण्याची परवानगी देण्यासाठी मी मान डोलावतो किंवा माझ्या डोळ्यांच्या पापण्या हलतात, त्या बघून ती काम करते असे ब्रिगेडियरने मला सांगितले. गोल्फचा सराव करताना गोल्फची स्लिक तिच्या तोंडात दिली की ती माझ्या मुलाकडे घायची की बायकोकडे हे तिला सांगावे लागत नाही, ती बरोबर मला हवे त्यांच्याकडेच स्लिक नेऊन देते. हे पाहून मी डिस्टंट कमांड (दूरून आज्ञा देणे) देण्याच्या चाचणीत आज्ञा नुसती मनात आणून काम करवून घ्यायला लागलो असे त्यांनी मला सांगितले.

‘टॉकिंग टु अॅनिमल्स’ नावाने लिहिलेल्या पुस्तकात पुस्तकाच्या लेखिका त्यांचा अनुभव लिहितात, त्यातील घोडे, गायी व डुकरे या प्राण्यांविषयी वेगवेगळे प्रयोग करून माणूस टेलीपथीने प्राण्यांना आपले हुकूम ऐकवू शकतो असे निःसंदिग्ध विधान या पुस्तकात केलेले आहे. गाईंनी आज कोणत्या कुरणात चरायला जायचे ते ठरवून दूर बसूनच गाईंना कळवत असे व त्याप्रमाणे गाई योग्य त्याच रस्त्याने निघून तेथील कुरणात जात असा स्पष्ट उल्लेख त्यांनी केलेला आहे.

महाराष्ट्र पोलीस जे श्वान पथकांच्या चाचण्या घेतात, त्यात श्वानांना हाताळणारे पोलीस टेलीपथी वापरून आपल्या श्वानांना आज्ञा देत असतात हे माझ्या लक्षात आलेले आहे. पोलिसी श्वान जेव्हा लपवून ठेवलेली स्फोटके दाखविण्याच्या प्रयत्नात विशिष्ट दिशेने जाऊ लागतात, ती दिशा चूक आहे असे त्या पोलिसाला वाटले रे वाटले की श्वान दिशा बदलतो व पोलिसाला हव्या त्या दिशेने जाऊन प्रत्यक्षात स्फोटके नसतानाही भुंकून येथे स्फोटके आहेत असे सांगतो. परीक्षण झाल्यानंतर त्या पोलीस हवालदाराशी बोलण्याआधी माझ्या बाजूला उभ्या असलेल्या निरीक्षकाला हे अनेकदा मी दाखवून दिलेले आहे व दोन तीन वर्षे संपर्कात आल्यानंतर पोलिसांनी स्वतः माझ्या जवळ येऊन आपली चूक प्रामाणिकपणे कबूल केलेली आहे.

श्वानाला आपले विचार न उच्चारताच समजतात याचा अनुभव प्रत्येक श्वान शिक्षकाला येतो,तो दिलवर्क म्हणजे श्वानाला आपल्या बरोबर चालविण्याच्या वेळी. थोड्या सरावानंतर तुम्ही उजव्या बाजूने वळणार आहात का डाव्या बाजूने हे त्याला समजते. तुम्ही उभे राहणार आहात का वेगाने पुढे चालू लागणार आहात हेही त्याला समजते. तुम्ही तोंडातून एकही शब्द काढला नाहीत तरी तुमचा श्वान तुमच्याबरोबर तुमच्या सावलीसारखा चालत राहतो.

याबाबतचा माझा अनुभव सांगतो.दाते पंचांगाचे कार्यालय चालविणारे श्री. विकास सिधये यांचे एक नातेवाईक श्री. कुलकर्णी यांच्याकडील एक नर श्वान रस्त्यावर फिरत असे. एक दिवस बंगल्यातून बाहेर पडताना त्याला एका वाहनाने निसटता मार दिला. तेव्हापासून तो बाहेर पडेनासा झाला. त्या श्वानाची भीती घालविण्याची जबाबदारी ख्वीकारून मी कुलकर्णींकडे चाऊ लागलो. त्यांच्या श्वानाला विचारांच्या संक्रमणातून हुकूम घायला शिकवायचे हे मी पक्के केले होते. कारण बाहेर गेलेल्या श्वानाला परत घरी बोलावण्यासाठी तो खात्रीचा मार्ग होता. एरवी श्वान कोठे आहे हे बघण्यासाठी फिरावे लागले असते.

विचारांच्या संक्रमणातून हुकूम घेण्याची पध्दत रुळविण्यासाठी मी ये हा हुकूम प्रथम निवडला. त्यासाठी हुकूम देणाऱ्या व्यक्तीच्या हातात श्वानाला आवडणारे पार्ले ग्लुकोचे बिस्कीट देऊन त्याला उभे केले व विकास शिधयेला श्वानाला साखळीने बांधून बरोबर येऊन समोर उभे राहण्यास सांगितले. विकासला श्वानाच्या कानांकडे लक्ष दे कारण मागोवा घेण्यासाठी तो कान हलतो हे मी सांगून ठेवलेले होते. सुरुवातीला “कुलकर्णी, बिस्कीट दाखवून ये, घे असे उच्चारून श्वानाला बोलवा”, असे मी सांगितले. श्वानाचे कान हलले की विकासने श्वानाबरोबर धावत जाऊन बिस्कीट घेण्यासाठी हात पुढे करायचा असे ठरले होते. बिस्कीट घेण्यासाठी स्पर्धक ठेवून श्वानाच्या कामातील गती वाढवावी हा त्यामागचा उद्देश होता. बोलाविल्यावर धावत पुढे गेल्यावर बिस्कीट मिळते हे श्वानाच्या लक्षात आले. त्यानंतर बिस्कीट पुढे करून खुणेने बोलावणे सुरू केले. विकास श्वानाच्या कानावर लक्ष ठेवून होता. श्वान खुणेने जातो हे पाहिल्यावर मी खूणही न करता नुसत्या विचाराच्या प्रक्षेपणाने बोलवा असे सांगितले. तो प्रयोग यशस्वी झाला.

सोबती श्वानाचे आपल्या धन्याशी असे जिवश्च कंठश्च नाते असते. म्हणूनच श्वानाच्या सोबतीची सवय लागली की माणसांना एकटे राहणे फार जड जाते.

आधी वर्णन केलेल्या घातक प्रवृत्ती कमी अधिक प्रमाणात सर्व श्वानांत असतातच. पण त्यातली एखादी प्रवृत्ती विशिष्ट कारणामुळे बळावते. एखादी प्रवृत्ती का व कशी बळावते व ती जाचक होण्याआधी कशी काढावी याचे उदाहरण म्हणून वाहनांचा पाठलाग करणे ही श्वान प्रवृत्ती आपण पाहू. कारण सवंगडी श्वानांत ही सर्वात जास्त घातक सवय असते.

(ही सवय कशी घालवायची तो मजकूर पुढे नाही)